

Kur'ân'da “Baba” Kelimesi Ve Âzer'in İbrahim (A.S)'ın Babası Olması Meselesi

Süleyman AYDIN *

Özet:

Bu makâle, Kur'ân lüğatinde **الأب** /el-eb kelimesinin kullanımı hakkında bir lügavi kurallaştırma çalışmasıdır. Kur'ân'daki baba kelimesinin kullanımları taranmış, Eb/baba kelimesinin amca manasında kullanımları ile gerçek manasında kullanımları incelenmiş, bu kullanımlardaki dilsel incelikler tesbit edilmeye çalışılmıştır. “Kur'ân'da, **الأب** /el-eb kelimesi hakîki manada kullanılmışsa bir nükte olmadığı sürece isim ayrıca zikredilmemektedir. İsim zikredildiyse bu mecâzî kullanımın delillerinden-dir”sonucuna varılmıştır. Bu tespitin İbrahim'in (a.s) şahsında diğer peygamberlerin anne babalarının îmanları konusunu yakından ilgilendireceği açıktır.

Anahtar Kelimeler: İbrahim, Âzer, Târeh.

The Word Of “Father” In The Qur'ân And The Issue Of Âzar's Being Abraham's Father

Abstract:

This article is a linguistic study about the use of the word **الأب** / al-abb in the Qur'an. The use of the word of “abb” in the Qur'an is examined, and a study is carried about the uses of the word both in the meaning of “uncle” and in the literal sense, and linguistic details have been tried to be established. Qur'an does not

* Yrd. Doç. Dr., Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

mention the ism zahir while using the word **الأب** in the literal meaning unless there is an important point to make. It is one of the proofs for metaphorical use to mention the name. This finding is closely relevant to faith of other prophets' parents as well as Abraham's.

Key Words: Abraham, Azar, Tarah.

1-Giriş

Hız. İbrahim (a.s), Kur'ân'da kendisine pek çok yerde atıfta bulunulan, hayatından çokça bahsedilen, tevhit inancının simgesi kabul edilen bir peygamberdir. Milattan önce 2000 yıllarında doğmuştur.¹ Doğum yeri hakkında ihtilaf edilmiştir.² İbrahim ismi a'cemi isimdir. ³İbrahim kelimesinin "eb-rahim" şefkatli baba manasına geldiği de ifade edilmiştir.⁴ İbrahim peygamber Kur'ân'da 25 surede, 69 yerde anılmıştır.⁵ İbrahim ve İbrahim olarak kıraati sabittir.⁶ Tam İsmi, İbrahim b. Tarih(ya da Âzer)

-
- 1 Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (ö.310/922) *Tarihu'r-rusul ve'l-muluk*, Daru'l-maarif, Kahire,ty, I.233 vd.
  - 2 Konu hakkındaki ihtilaf için Bk. Şaban Kuzgun, "Hz. İbrahim'in Doğum Yeri", *Hız. İbrahim* [1. Hız. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, ed. Ali Bakkal, Şanlıurfa, 2007, s. 35-44; Adnan Demircan, "Hz. İbrahim'in Doğum Yeriyle İlgili Farklı Bir Yaklaşım", *Hız. İbrahim* [1. Hız. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, ed. Ali Bakkal, Şanlıurfa, 2007, s. 45-47
  - 3 İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemaleddin Muhammed, (ö.711/1311), *Lisânu'l-'Arab*, Dâru's-Sader, Beyrut 1414h.. XII, 48,
  - 4 Bk. İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhâlık b. Gâlib el-Endülüsî, (ö.541/1147), *el-Muharrerü'l-Veciz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Aziz*, (th.Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed), Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1993/1977. I,205, Bakara,2/123 âyetin tefsiri. Konu hakkında ayrıca bk. RaufEbû Sa'de, *el-Alemu'l-A'cemi fi'l-Kur'an*, Daru'l-hilal, İskenderiyye, 1991,23. Madde (İbrahim Maddesi) I.269 vd.
  - 5 Krş. Muhammed Fuad Abdulbâki, (1882-1968), *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadis, Kahire 2001, s. 2 vd
  - 6 Bk. İbn el-Cezeri, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî , (ö.833/1429), *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-'Aşr*, (th. Ali es-Sabbağ), yy. ty., II, 221.

*b.Şaruğ b. Rağu b.Faliğ b.Abir b.Şalih b.Arfaşez b.Sam b.Nuh tur.*⁷

*Annesinin İsmi Ümeyle' dir*⁸.*Babasının ismi ise bu makalede konu edildiği üzere Tareh ya da Âzer'dir.*⁹*Âzer ismi de a'cemidir.*¹⁰*Kur'ân'da babası Âzer şeklinde geçerken,İslâm tarihi kaynaklarında Tareh,Ehli Kitap kaynaklarında Terah olarak geçmektedir. Tarihi bilgilere göre İbrahim(a.s) babasının adı'Tareh'tir'. Buna binaen,'bu hakikatin iki ismi vardır; biri bir lügatte diğeri bir başka lügatte veya biri isim diğeri sıfat ya da biri isim diğeri lakap' diyerek cem etmeye çalışanlar da olmuştur.*¹¹*Bazı çağdaş araştırmacılar Kitabı Mukaddes ve İbranice metinlere dayanarak Terah isminin İbranice de Âzer'in Arapçadaki manasına geldiğini savun-*

-
- 7 *Tevrat'ta nakledilen soy ağacı:(Tevrat'ta Hz. İbrahim'in babasının adı, Terah olarak geçmektedir. Soy ağacı ise (Abram b. Terah b. Nahor b. Seruk b. Reu b. Pelek b. Ever b. Selah b.Arpaşat b. Sam b. Nuh şeklindedir.Bk. Tekvin, 11/10-26.)Terah'ın üç oğlu vardır; Abram, Nahor ve Haran. Haran, Lut (as)'ın babasıdır. Haran, babası Terah hayatta iken doğduğu şehirde (Kildanilerin Ur şehrinde) ölmüştür. Bu olaydan sonra Terah, Abraham, Lut ve Saray ile beraber Ur'dan çıkıp, Harran'a gidip oraya yerleşmişlerdir. Terah 205 yaşında iken Harran'da ölmüştür.(Tekvin, 11/27-32.)*
- 8 *Soy ağacı ve annesinin adı hakkında Bk.İbn Kesir,Tuhfetu'n-Nubela min Kısasi'l-Enbiya .Mektebetu's-Sahabe ,Kahire ,1998, s.196 ;İbn Makula,Ali b.Hibetullah , (ö.475/1082) el İkmal fi Raf'i'l-İrtiyab ani'l-mu'telefi ve'l-Muhtelef fi'l-esmai ve'l-kuna ve'l-ensab,Daru'l-Kitabi'l-islami,Kahire,1993, I.177 ; İbn Asakir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasen (h.499-571/m.1105-1175) Tarihu Dımaşk ,Daru'l-fikr,-Beyrut, 1415,VI.164; Taberî, Tarihu'r-rusul ve'l-muluk, I.233, 270-275 vd.;İbn Haldun,et Tarih,(th.Allah el Fasi)Matbaatu'n Nahda ,Kahire,1936,I.50; Sa'lebi,Ahmed b.Muhammed,Kasasu'l-Enbiya (el Arais) ,Beyrut,2004. s.57 vd.*
- 9 *Tefsirlerde isminin Âzer olarak nakli için bk. Taberî, Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kurân, ,(th.Muhammed Mahmud Şakir) Daru'l-Maarif, kahire ty. XI.466 vd;Ebû Hayyân ,el Bahru'l Muhit,Matbaatu's -Saade, Kahire 1328h,IV.163 vd.; Razi,Mefatihul-gayb,Matbaatu'l-behiyye,Kahire,ty,XIII.38 ; Alusi,Ruhu'l-Meani,Matbaat el Muniriyye,Dımeşk,ty,VII.194 vd.*
- 10 *Cevherî, İsmail b. Hammâd, (ö.400/1009'dan önce), , es Sihah, Tacu'l-Luğa ve Sihahu'l arabıyye, (Nşr. Ahmed Abdurrauf Attar) Daru'l-İlm li'l-melayin,Beyrut,1979, II.587 (Âzer Maddesi). (Rauf Ebû Sa'de Âzer kelimesinin Tareh isminin arapça karşılığı olduğu kanaatine varmış, el Cevheri vb lugat alimlerini de eleştirmiştir . RaufEbû Sa'de,el Alemu'l-A'cemi fi'l-Kur'an,22.Madde (Âzer Maddesi) I.260 vd.)*
- 11 *Bu görüş Muhammed b İshak,el Kelbi, ed Dahhak,ve İbn Cerir et Taberi'den nakledilmektedir. Bk.el Kurtubi,Ahkamu'l-Kur'an,Matbaat Daru'l kutubil Mısriyye ,Kahire ,1938.VII.22 vd.; Taberi, Câmi'u'l-Beyân. XI.469.*

muşlardır.¹²Ehli Kitabın metinlerinde İbrahim (a.s) 'in babasının nasıl bir inanca sahip olduğuyla alakalı bilgi olmadığı tespitini yapanlar da vardır.¹³Bunların yanı sıra,İbrahim (a.s) ve babasıyla alakalı bilgilerin Tevrat 'ın nüshalarının yaklaşık 100 sene kadar yasak olduğu dönemden sonra,tekrar yazılırken Sümer tabletlerinden aynen alıntılındığı ve bu sebeple çok sayıda yanlış nispet içerdiği iddia edilmiştir.¹⁴

Kur 'ân-ı Kerim 'de İbrahim peygamber ile Âzer 'in muhaveresi nakledilir. Âyeti Kerime 'de;

وَادَّ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَزَرَ أَنْتَخَذُ أَصْنَامًا آلِهَةً إِنِّي أَرَاكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ

“İbrahim, babası Âzer 'e, ‘Sen putları ilâh mı ediniyorsun? Şüphesiz, ben seni de, kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum ’ dediği vakti hatırla ve hatırlat. ”¹⁵

Bu âyetteki “babası Âzer” ifadesi müfessirler tarafından değişik şekillerde yorumlanmıştır. Bu makalede “babası Âzer” ibaresinin tefsirinde müfessirlerin yönelişlerini ele alıp,delillerini tesbit edeceğiz .Babasının isminin Âzer mi yoksa Tareh mi olduğu konusunu inceleyip, الأَب /el-eb kelimesinin ne zaman baba,ne zaman amca manasında kullanıldığıyla ala-

12 Rauf Ebû Sa 'de,*el Alemu 'l-A 'cemi fi 'l-Kur 'an*,22.Madde (Âzer Maddesi) I.260 vd

13 Hz. İbrahim 'in babasıyla ilgili olarak nasıl bir inanca sahip olduğu, ne işle uğraştığı konusunda Tevrat 'ta herhangi bir bilgi yoktur.) Bk. Mehmet Vehbi Arvas ,*Tevrat 'ta Kur 'ân 'da Hz.İbrahim* , Yüksek Lisans Tezi,Van ,(2009)Ayrıca Bk. Ali Osman Ateş, Semavî Din ve Kültürlerin Ahlak Değeri Olarak Hz. İbrahim, Editör Ali Bakkal, Hz. İbrahim [1. Hz. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, Şanlıurfa, 2007, s. 105-112; Ö. Faruk Harman, Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta Hz. İbrahim, Editör Ali Bakkal, Hz. İbrahim [1. Hz. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, Şanlıurfa, 2007, s. 51-58

14 (Çünkü bugün elele mevcut olan Tevrat, Kudüs'teki Yahudi mabedinin tahribi sırasında (M.Ö. 587) tamamen ortadan kaybolmuştu. Mabedin tahribinden bir müddet sonra Yazıcı Azra önderliğinde Tevrat yeniden kaleme alınırken, o dönemde mevcut olan Sümer tabletlerinden faydalanılmış, Sümer tabletlerinde Yahudi tarihi ile ilgili olarak bulunan bilgiler Tevrat'a aynen konulmuştur.) Bk.Şaban Kuzgun, Hz. İbrahim'in Doğum Yeri, Editör Ali Bakkal, Hz. İbrahim [1. Hz. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, Şanlıurfa, 2007, s. 37

15 En 'âm, 6/74.

kalı (Kur'ân'daki "eb" kelimesinin kullanımlarından hareketle) bir kural belirlemeye çalışacağız.

2- Peygamberlerin Anne-babalarının İmanı Konusunun Düşünsel Arka Planı

Tefsir kaynaklarında İbrahim babasının kim olduğu, 'peygamberlerin anne babaları müşrik olabilir ve müşrik olmazlar' temelinde ele alınmıştır. Konunun ehli fetret kavramının mahiyeti ve hükmü ile de, Allah'ın varlığının akılla bilinmesi konusuyla da yakından alakası vardır.Yaratılış ve ilk insan ve insan oğlunun peygamberlerin rehberliğinde dünya hayatında imtihan edilmeleri dini söylemi de (bu konuya getirilen bakış açısında) etken unsurlardır. Hanefi-Maturidi çizgisindeki bir kısım ilim adamları ile Hanbeli-Selefi akımının çoğu mensubu, peygamberlerin geldikleri zürriyetin halkalarında kafir anne-babalar olmasını bir sorun olarak görmemektedirler. Allah akılla bilinir ve insanların fitratları Allah'ı bulacak şekilde yaratılmıştır. İman edenler kurtulacak,etmeyenler cehenneme gidecektir. Peygamberlerin atalarının arasında müşriklerin olması onların peygamberliklerine zarar vermez , onlara duyulacak güveni zedelemez, demişlerdir.

Ehli fetretin kendilerine davet ulaşmayan insanlar olduğunu ve haklarında cehennemlik hükmü verilmeyeceğini söyleyenler(çoğunluğunu Eş'ari'lerin oluşturduğu Sünni grup) ise Adem (a.s)'dan bu güne insanlığın başıboş bırakılmadığını ,Adem (a.s)' ın zürriyetinden daima şirke düşmeyen bir neslin Allah'ın seçmesi ve hidâyet üzere tutmasıyla varlığını devam ettirdiğini , işte bu taşıyıcı zürriyetin neslinden peygamberlerin geldiğini ve peygamber anne babalarının hep şirkten ve sıfah'tan korunduklarını söylemişlerdir. ¹⁶

16 "Peygamberlerin babaları kafir değildir, Âzer babası değildir. Babası Tareh'tir görüşü", İbn Abbas,Mucahid, Mukatil ,Said b el Museyyib,ez Zeccac ve ed Dahhak' dan rivayet edilmektedir. Bk.Ebû Hayyân , el Bahru'l Muhit, IV.163 vd.; Alusi, Ruhul-Meani, VII.194 vd.

Birinci Sünni anlayış babası Âzer'in müşrik olmasını ifade eden âyet ile ve "babam da baban da cehennemdedir" rivâyetine dayanarak kanaatlerini delillendirirlerken; İkinci anlayış peygamberlerin Adem (a.s)'den son peygambere Allah tarafından 'seçilmiş ve hidâyet edilmiş' bir hayırlı örnek zürriyetten ve sıfaha bulaştırılmadan getirildikleri ayetleriyle istidlal etmişlerdir.

Birinci Sünni yönelişin delil olarak dayandığı âyetteki müşrik Âzer'in onun amcası olduğunu ,peygamber efendimizin anne babasının da yaşadıkları dönem itibarıyla fetret ehlinden olacaklarını, Kur'ân'da haklarında küfür-şirk nisbeti de olmadığından, hadisin de onların müşrik olduğuna delaletinin olmamasından dolayı, kendi kanaatlerini iptal etmeyeceğini söylemişlerdir.

Sünni İslâmi söylem mensupları arasında bu konuda tevakkuf edenler de vardır. Bunlar konu hakkında susmak ,itikadi bir fesada sebebiyet vermez anlayışıyla hareket etmişlerdir.

Sünni söylemin yanı sıra Şii ekolü de konu hakkında kanaat izhar etmişler ,peygamberlerin masumlğu inancını geldikleri zürriyete teşmil ettikleri gibi Hz. peygamberin kızı Fatıma (a.s)'dan olan zürriyetine de tatbik etmişlerdir. Bu anlayışın ilgili delillerden değil, Şiiliğin İslâm toplumundan ayrıldığı imamet tezinden ortaya çıktığı gözlemlenmektedir.

Sünni İslâmi söylemde "delillerin fıkhı" çerçevesinde oluşan iki farklı yöneliş, ilmi-dini kanaat standartları düzleminde kalırken; Şii anlayışın Akli olan¹⁷ ve akılla şekillendirilen İmamet teorilerinin konuya tatbikine dayandığı tesbit edilmiştir.

3 – Âzer'in İbrahim (a.s.)'ın Babası Olması Söylemi ve Delilleri:

İbrahim (a.s.)'ın babası Âzer'dir, diyenler aşağıda özetleyeceğimiz delilleri kullanmışlardır.

2.1- Kur'ânı Kerim'deki açık ifadenin gereği, Âzer'in İbrahim'in (a.s) babası olmasıdır. Enâm 74 âyeti buna delildir.

¹⁷ Husun ve Kubuh'un akliliği tezi .

2.2- Kur'ânı Kerim'de birçok yerde İbrahim'in (a.s) babasından isim verilerek ya da verilmeksizin müşrik olarak bahsedilmektedir.¹⁸Buna göre babasının ismi Âzer'dir ve Âzer müşriktir. Bu kullanımlar peygamberlerin babalarından hiçbirisi müşrik olmamıştır, şeklindeki manalandırmayı iptal eder niteliktedir.¹⁹

2.3. Hadis rivâyetlerinde İbrahim'in (a.s) babası müşrik olarak ifade edilmektedir. Bu da Kur'ân'daki âyetlerin başka lügavi veya farklı tarihi verilerin gereklerine göre tevcihini engeller niteliktedir.

‘Âzer’ ismi Süddî (ö.127/744), Muhammed b. İshak (ö.768/1367), Said b. Abdülaziz vb. kimselerden gelen rivâyetlerde, İbrahim'in (a.s) babası olarak geçmektedir.²⁰

Ebû Hüreyre'den (r.a) gelen rivâyette, Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “İbrahim, kıyamet gününde babası Âzer ile buluşur. Babasının yüzünde siyahlık ve toz bulunur. İbrahim (a.s) babasına: “Bana isyan etme dememiş miydin?” der. Babası Âzer de “Bugün Sana karşı gelmem” diye cevap verir. İbrahim (a.s) da “Ey Rabbim! İnsanların diriltileceği günde beni utandırmayacağını vaat etmiştin. Rahmetten oldukça uzaklaşmış olan babamdan daha utanç verici bir şey var mıdır?” der. Bunun üzerine Allah Teâlâ “Ben, cenneti kâfirlere haram kıldım” diye buyurur.²¹

18 Meryem, 19/42-47.

{إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا (42) يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْلِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا (43) يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا (44) يَا أَبَتِ إِنِّي أَخْلَفُ نَأْيَ يَمْسُكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا (45) قَالَ أَرَأَيْبُ أَنْتَ عَنِ الْيَتَامَىٰ يَا إِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ لَمْ يَنْتَهُوا لِرَحْمَتِكَ وَأَهْجَرْتَنِي مَلِيًّا (46) قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا (47)}

19 Tevbe, 9/114:

وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ وَعَدَّهَا إِيَّاهُ قَلَمًا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَأَ مِنْهُ

âyetinin de ifade ve ispat gibi İbrahim (a.s) babası Âzer'in şirkte ısrar etmesi üzerine ondan teberri etmiştir. Yakın akraba olsalar da müşrikler için istiğfar edilmemesi efendimiz (s.a.v)'e de emredilmiştir. Bk.Tevbe, 9/113:

Her iki ayetin de tefsiri için bk. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân*, XX, 509-523; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhit*, V, 107-108; Zemahşeri, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, (ö.538/1144), *el-Keşşaf*, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad 1998, III, 97 vd.; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XI, 32 vd.

20 Krş. Nesai, *es Sünenu'l-Kubra*, Hadis No: 11375 ; Hakim, *el Müstedrek*, Hadis No: 2936 ; Bezzar, *Keşfu'l-Estar*, Hadis No: 97 ;

21 Rivâyetin metni şudur;

2.4. *أب/eb kelimesi arap dilinde baba manasına hakikî; dede ve amca vs. manasına da mecâzî olarak kullanılmaktadır. Kelam, mecâzî ve hakiki mana arasında deveran ettiğinde hakiki manaya haml olunması esastır; kuralına göre; Âzer , İbrahim (a.s) 'in babasının ismi olmalıdır.*

2.5. *Herhangi bir peygamberin özellikle de ulu'l-azmden olan İbrahim Peygamber 'in (a.s) babasının kâfir olması, - Nuh (a.s) oğlunun durumu da böyledir - ilahî kudretin ve hikmetin büyüklüğüne delildir. Bir noksanlık değildir. Dolayısıyla da bu konuda peygamberi tenzih etme gayreti içine girilmesine gerek yoktur.²²*

Âzer, İbrahim 'in (a.s) babasıdır görüşünü tercih edenlerin başlıca delilleri bunlardır.

4- *Âzer'in İbrahim (a.s) 'in Babası Olması Görüşünün Delillerinin Kritiği*

(يلقى إبراهيم أباه أزر يوم القيامة، وعلى وجه أزر كفرة وغبرة، فيقول له إبراهيم: ألم أقل لك لا تعصني، فيقول أبوه: فاليوم لا أعصيك، فيقول إبراهيم: يا رب إنك وعدتني أن لا تخزبني يوم يبعثون، فأبي خزبي أخزى من أبي الأبعد؟ فيقول الله تعالى: إنى حرمت الجنة على الكافرين، ثم يقال: يا إبراهيم، ما تحت رجلك؟ فينظر، فإذا هو بذيخ متلطخ، فيؤخذ بقوائمه فيلقى فى النار)

Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, (ö.256/870), *Sahihu'l-Buhârî*, (thk. Mustafa el-Boğa) Dâru İbn Kesir, Beyrût 1987, Hadis no: 4768-4769. Hadisin şerhi ve sened metin kritiği için bk. İbn Hacer el-Askalani, Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed, (ö.852/1449), *Fethu'l-Bari bi Şerhi Sahihi'l-Buhari*, VI, 446, hadis no: 3350. Ayrıca Bk.İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ 'İmâdüddin İsmâil, (ö.774/1373), *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, yy. ty., I, 163.

- 22 Bu deliller, konuyla alakalı yapılan tarama sırasında müracaat edilen tefsir, hadis ve tarih kitaplarından derlenmiştir. Örnek olarak Bk.Zemahşeri, *el Keşşaf*, I.458 (Tevbe, 9/113, 114) III, 97 vd. (Enbiya 57)II.265 ; Taberî, , *Câmi'u'l-Beyân*, XX, 509-523 ; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhit*, V, 107-108; er Razi, *Me'fatihu'l-gayb* I.406-(-Mümtehine 4 için) XVI,211 ; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim*, II.422 ; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XI, 32, 36-37; Buhari, *es Sahih*, (Ehadisu'l-Enbiya ,IV.111 ;İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, , VI, 446, hadis no: 3350-VIII, 500 vd -XVII.499 ;et Taberi, *Tarihu'r-rusul ve'l-muluk*,,I.242; İbnu'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddin Alî b. Muhammed (ö. 630/1233) *el Kamil fi'l- Tarih*, Daru'l-kutubi'l-ilmiiyye, Beyrut, 1987, I.96,99 ; İbn Kesir, *el Bidaye ve'n-Nihaye*, I.141,144,163.

Âzer'in İbrahim'in (a.s) babası olması görüşünü kabul edenlerin Kur'ân lügati ilmi kurallarını ve Arapça dil kurallarını konuya doğru bir şekilde tatbik etmedikleri gözlemlenmektedir. Konunun tefsir ilmiyle alakasının yanı sıra hadis, akâid, tarih ve sîret ilimleriyle de yakın alakası vardır. Âyetin zahirine bakılmış ama ilgili veriler dikkate alınmamıştır.

Keza Kur'ân âyetlerinin tefsirinde manalandırmayı konu bütünlüğü içerisinde ele alma kuralı da ihmal edilmiştir. Âzer İbrahim (a.s)'ın babasıdır diyenler, delillendirmelerinde çelişki içerisindedirler. İlgili âyetlerde İbrahim (as)'ın babası Âzer için istiğfar etmekten men edildiği ifade edilirken, delil getirdikleri rivâyette İbrahim (a.s) ahirette babası için istiğfar etmektedir. Âzer küfürde ısrar halinde ölmüş ve İbrahim peygamber de bu andan itibaren onun affı için istiğfar etmekten men edilmiştir. Ulu'l-azm bir peygamberin kesinkes men edildiği bir konuda ısrar etmesi düşünülemez. Dünya da da Ahirette de... Bu rivâyetler içerikleri itibarıyla âyetlerde açıkça ifade edilen İbrahim müşrik olan Âzer için istiğfar etmekten men olundu bilgisine muhalif içeriktedirler ve bununla ma'luldürler. Delil olarak kullanılamazlar.²³

Delil getirdikleri rivâyetlerde İbrahim (a.s) 'ın babası ile alakalı nitelemenin والـ/vâlid kelimesiyle değil de âyetin lafzına mutâbık الأب/el-eb kelimesiyle gelmesindeki özenli kullanıma da dikkat edilmemiştir.²⁴ İbrahim (a.s)'a Âzer hakkında istiğfarına izin verilmemesi küfürde ısrar etmesinden dolaydır. Ama yaşlılık döneminde çocukları İsmail ve İshak doğduktan sonra ki dönemden bahseden âyette Anne-babasına istiğfar etmiştir. Kur'ân bunu الأب/el-eb kelimesiyle değil, Valideyye kelimesiyle

23 Tevbe, 9/114 ayetine göre Âzer'in müşrik olduğu (ahirette değil dünya da İbrahim (a.s)'a) ayan olduğuna göre Âzer İbrahim (as)'ın babasıdır diyenler delillendirmelerinde çelişki içerisindedirler. Efendimiz de amcası Ebû Talib için istiğfar etmek istediğinde bundan men edilmiştir. Ve bu da yine dünya hayatındadır. (Krş. Âlûsi, *Rûhu'l-Me'âni*, XI, 32.)

Delillendirmenin çelişkileri hakkında ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XX, 509-523; Ebû Hayyân *el-Bahru'l-Muhit*, V, 107-108; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 97 vd.; Âlûsi, *Rûhu'l-Me'âni*, XI, 32 vd.

24 Bk. İbrahim (a.s)'ın Anne-babasını 'Valideyn' kelimesiyle anması ve onlar için istiğfar etmesi.

kaydetmiş ve Anne-babasının iman üzere öldükleri bu suretle tescil edilmiştir. Bu incelik de gözden kaçırılmıştır

Yine delil olarak kullanılan rivâyetlerin senetlerinin zayıf, hatta hükmen bile merfu olmayan rivâyetler olduğu gözden kaçırılmıştır.²⁵ Ebû Hureyre (r.a) dan naklettikleri hadis en güçlü delilleri ise de o da sened ve dirâyet açısından ehli hadisin eleştirdiği az sayıda Buhârî rivâyetinden birisidir. Delil Olarak Kullanılamaz.²⁶

Hakikat ve mecaz kaidesi yanlış uygulanmıştır; kelamı, hakiki manası taazzur etmediği müddetçe hakikate hamletmek; taazzur ettiğinde ise mecâza hamletmek gerekir. Burada ise mecaza hamledilmesini gerektiren çok sayıda delil vardır.

5- Âzer'in İbrahim (a.s)'in Babası Olmadığı Söylemi ve Delilleri

İlk insan ilk peygamberdir. İlk peygamberden bu yana insanlara belirli aralıklarla peygamber gönderilmiştir. Peygamberler Allah'ın seçkin kullarıdır. Bu seçkin kulların haklarındaki Kur'ân âyetlerinden; zürriyetlerinden geldikleri babaların ve annelerin 'temiz' oldukları hükmü anla-

25 Bk. İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, I, 163.

26 Öncelikle belirtmek gerekir ki; sözümüz temelde Buharî'nin rivâyetinden ziyade diğer bazı kaynaklardaki sened ve metinleri eleştirilen rivâyetler hakkındadır. Ve Buhari rivâyetindeki 'eb' kelimesinin kullanımı bile esasen ifade ettiğimiz "eb" kelimesinin Kur'ândaki kullanımıyla alakalı kuralı destekler mahiyettedir. Diğer taraftan bu rivâyet sened ve metin yönünden üzerinde konuşulmuş bir rivâyetdir. Buharî'nin bu rivâyeti Sahih'inde nakletmesi eleştirilmiştir. (İbn Hacer el-Askalani, *Fethu'l-Bari*, VIII, 500 vd. Hafız el-İsmaili ö.371h. nin bu rivâyeti reddedenlerden birisi olduğunu kaydeder.) Bu metin dirâyet açısından eleştirilmiştir. Tevbe, 9/114 âyetinin de ifade ve ispat gibi İbrahim (a.s) Âzer'in şirkte ısrar etmesi üzerine ondan teberrî etmiştir. Âzer'in Allah düşmanı olduğu; ahirette değil dünya da İbrahim (a.s)'a ayan olduğuna göre İbrahim (a.s)'ın onun affı için ahirette Allah'a niyaz etmesi düşünülemez. Buna göre aksi bir manayı içeren bu rivâyet batıl olmalıdır. Âzer İbrahim (a.s)'ın babasıdır diyenlerin, delil olarak öne sürdükleri rivâyetin metin açısından durumu budur. Sened açısından da çok sayıda eleştiri yapılmıştır. Örnek olarak bk; Hafız ed-Darekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed, (ö.385/995), *Kitabu't-Tettebu*, (nşr. Ebû Abdurrahman el-Vadi), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 1985, s. 137, 138, hadis no: 16; ibn Hacer el-Askalani, *Fethu'l-Bari*, VIII, 500 vd.

şılmaktadır. Konuyla alakası olan diğer âyetler bu hüküm esas alınarak yorumlanmalıdır. Diğer taraftan 'İbrahim (a.s)'in babası' nitelemesiyle anılan Âzer'in onun amcası olması ihtimal dahilindedir. 'Babası değil amcasıdır', denildiğinde çelişkiye düşülecek bir itikadi ilke de âyet de yoktur.

Peygamberimizin anne babasının imanları konusu da konumuzla aynı temele sahiptir. "Onlar fetret ehliindedir" denildiğinde de tevcih edilmesi gereken başka bir nas kalmamaktadır. O halde peygamberlerin anne-babalarıyla alakalı âyet ve hadisler, Meryem 58. paralelinde bir tevillle anlamlandırılmalıdır. Yine Efendimizin "temiz yollardan anne-babamın sulbüne intikal ettirildim" sözü de bu manayı desteklediğinden bu anlayış daha uygundur ve tercih edilmelidir.

Âzer'in İbrahim (a.s)'in babası olmadığını savunanlar, ilgili Kur'ân âyetleri, ilgili hadisi şerifler, arap dilindeki kullanım ve kurallar ile ilgili tarihi veriler çerçevesinde görüşlerini delillendirmektedirler. Bunlar; Meryem suresinin 58. âyetindeki peygamberler ve zürriyetleri ile alakalı hükümler, İbrahim (a.s)'in gençliğinde babası Âzer'e istiğfar etmekten men olunmasından sonra yaşlılığında anne-babasına istiğfar etmesini ifade eden âyet, efendimizden nakledilen "temiz nesillerden nakledilerek geldim" hadisi, Arap dilinde 'valid' kelimesinin yalnızca öz anne-baba hakkında kullanılması ile, 'eb' kelimesinin öz baba manasında kullanıldığı gibi amca ve dede anlamında da kullanımının var oluşu ve tarihi verilerin Âzer'in babasının değil amcasının ismi olması tezini destekler mahiyette olmasıdır.

5.1- Peygamberlerin Geldikleri Zürriyetlerin Şirkten ve Büyük Günahlardan Korundukları Delili:

Âyeti kerimede ;

اولئك الذين أنعم الله عليهم من النبيين من ذرية آدم وممن حملنا مع نوح ومن ذرية إبراهيم وإسرائيل وممن هدينا واجتبينا إذا نزلت عليهم آيات الرخص خرّوا سجداً وبكياً

"İşte bunlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerden, Âdem'in soyundan, Nuh ile birlikte (gemide) taşıdıklarımızdan, İbrahim

ve İsrail (Yakup) 'in soyundan, doğruya ulaştırdığımız ve seçkin kıldığımız kimselerdendir. Onlara, çok merhametli olan Allah'ın âyetleri okunduğunda ağlayarak secdeye kapanırlardı,²⁷ buyurulmuştur.

Bu âyet, peygamberlerin, Adem (a.s) 'in zürriyetinden ' Allah 'ın hidâyet ettiği" ve "seçtiği" insanların soyundan getirildiklerine dair kuvvetli bir delildir. Âyet; peygamberlerin Adem (a.s) 'dan anne-babalarına kadar olan soylarının Allah tarafından seçilmiş olduğunu ve doğruya ulaştırıldıklarını, kendilerine Rahman 'ın âyetleri okunduğunda secde edenlerden olduklarını ifade etmektedir. Bunlar iman edenlerin vasıflarıdır.²⁸

5.2- İbrahim (a.s) 'ın Yaşlılık döneminde Anne-babası İçin İstiğfar Etmesinin Onların İman Sahibi Olduklarını İsbat Etmesi Delili:

{ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ ( ) رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ ( ) رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ }²⁹

İbrahim (a.s) babası Âzer 'e istiğfar etmekten -o 'nun küfürde ısrar etmesi üzerine- men olunmuştur. Bu çok sayıda âyetle sabittir.³⁰ Tevbe 114 âyetindeki içeriğe göre bu yasaklama daha gençlik yıllarında gerçekleşmiştir. Yaşlılık yıllarında ise İsmail (a.s) 'i ve İshak (a.s) 'i lutf ettiği için Allah 'a hamd etmekte ve akabinde hem onlara hem anne-babasına ('Valideyye ' kelimesini kullanarak bk.İbrahim 41) istiğfar etmektedir.

27 Meryem, 19/58

28 Ayet Peygamberlerin;Adem(a.s)'dan itibaren anne-babalarına ulaşınca kadar seçilmiş bir zürriyetten getirildiklerini ifade etmektedir. Bu seçim Allah'ın (cc) tercihi ve iradesiyledir. Bu zürriyetler hakkında "hedeyna, hidayet ettigimiz" ve "ictebeyna, seçtiğimiz" nitelemeleri yapılmıştır. Yani peygamberlere kadar olan zürriyet Allah (c.c) tarafından seçilmiştir ve hidayet edilmiştir. Bu iki özellik "taşıyıcı zürriyetin" imanlı olduklarının delilidir. "Ayetlerimiz onlara okunduğunda secde ederler" nitelemesi ise en yakından en uzağa peygamberler ve taşıyıcı zürriyetleri kapsamaktadır. Bu niteleme de yine iman sahibi olduklarına delildir.Ayetin Adem(a.s)'dan ilgili her peygambere kadar olan zürriyetin seçilmiş ve hidayet edilmiş olmasına delaletinin inkar edilip sadece ilgili peygamberin seçilmiş ve hidayet edilmiş olduğuna delil olduğunun iddia edilmesi zayıftır. Bu özelleme (tahsis) delilsiz bir özellemedir.

29 İbrahim 14/39-41

30 Krş. Şuara 69-71 ;Tevbe 9/114;Meryem 19/47;Enbiya 21/52-53; Mumtehine 60/4.

Âzer küfür üzere ölmüştür. Buna göre yaşlılığındaki çocukları ve başta anne-babası olmak üzere atalarına istiğfarı oldukça anlamlıdır. Küfürde ısrar ederek ölen bir yakınına ulu'l-azm bir peygamberin istiğfar etmesi olacak iş değildir.

Yasaklama (küfürde ısrar eden Âzer'e ben yine de sana istiğfar edeceğim denildikten sonra) kesinکه yasaklama içeren bir emirle yapıldığından, yaşlılık yıllarındaki istiğfarı aynı şahıs için yapılmış olamaz. İstiğfar ederken yalnızca hakiki baba için kullanılan bir kelimeyi kullanarak istiğfar etmektedir. Ve bu İstiğfarı ise sukut ile karşılanmaktadır.

Bu bağlamda Kur'ân'daki müterâdif anlamlı olan kelimelerle alakalı bir kuralı hatırlatmakta fayda vardır. Kur'ân'da müterâdif anlamlı olan kelimeler hakikatte müterâdif değildir.³¹ 'Valid' kelimesi sadece kişinin doğumuna sebep olan öz anne-baba hakkında kullanılırken, 'eb' kelimesi öz baba manasında da, amca ve dede anlamında da kullanılmaktadır.³²

Yine konumuz olan âyet ve benzerlerinde, والـ /valid değil de الأب /el-eb kelimesinin kullanılmasında الأب /el-eb ve valid kelimelerinin arasında umum-husus ilişkisi inceliğine de dikkat edilmelidir.³³ الأب /el-eb ve valid kelimeleri her zaman aynı mânâlarda kullanılmazlar.³⁴ İbrahim(a.s) in yaşlılık döneminde anne-babasına Valideye kelimesiyle istiğfar etmesi, bundan da men edilmemesi işte bu ince lugavi detay ve gereği çerçevesinde kastedilen mana sebebiyledir.

Bütün bunlar, söz konusu af dileme yasağının 'Âzer' hakkında olduğuna, yaşlılık dönemindeki istiğfarının hakiki anne-babası hakkında yapıl-

31 Rummani, Ali b. İsa Ebu'l-Hasen, (ö.384/994)el Elfazu'l-Müteradife el Muterakibetu'l-Ma'na, Daru'l-Vefa li't-Tıbaati ve'n-Neşr, İskenderiyye, 1987. S.6,7.

32 İbn Manzur, *Lisanu'l-arab*, XIII.277 (ولـ /Veled Maddesi); Cevheri, *es-Sihah*, II.554 (Veled-Valid Maddesi)

33 Her valid, eb'dir; ama her eb, valid değildir.

34 Cevherî, *es-Sihâh*, I,86; İbn Fâris, Ebül Hüseyin Ahmed, (ö.395/1004), *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüğa*, (nşr. Abdüsselâm Muhammed Harun), Dâru'l-Cil, Beyrut, 1994, I, 44; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, (th. Mezîd Naîm ve Şevkî el-Me'arri), I. Baskı, Beyrut 1998, I. 19; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 204.

diğından İbrahim(a.s) 'ın bunda bir beis görmediğine delildir.

Bir insanın iki babası olamayacağına göre hakkında af dilemesi yasaklanan Âzer,onun amcası olmalıdır.Hakiki anne-babasının hakkındaki istiğfarının sukutla karşılanması ise onların iman üzere öldüklerini göstermektedir.

5.3- Peygamberlerin Temiz Zürriyetlerden Geldiğini İfade Eden Hadis Rivâyetleri: Peygamberlerin temiz zürriyetlerden geldiğini ifade eden rivâyetler çok sayıda kaynaktan nakledilmiştir. Hafız İraki ³⁵ (ö.806/1403) ve Hafız Suyuti ³⁶ konu hakkında müstakil eser veren muhaddislerdendir.

- *Buhârî'nin rivâyetine göre Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: "Âdem'den itibaren bir hayırlı aileden diğer en hayırlı aileye geçirilerek kendi aileme kadar getirildim."*³⁷

el Beyhakî'nin naklettiği rivâyette " ...Adem(a.s)dan anne-babama ulaşınca kadar nesebime cahiliye ahrından (ayıplarından) hiçbir şey bulaşmadan getirildim. Sifah (nikahsız ilişki) nesebime bulaşmadı..." kaydı vardır. ³⁸

- *Ebü Nuaym, çeşitli tariklerden İbn Abbâs (r.a) 'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir. Rasulullah (sav) buyurdular: "Benim anam ve babam asla sifâha bulaşmamışlardır. Dâima Cenâb-ı Hakk, beni, tertemiz baba sulbünden tertemiz ana rahmine intikal ettirerek getirmiştir. Son derece temiz ve saf bir nesepten olan bir babanın, iki evladı olduğu zaman da; Allah*

35 Bk. İraki,Zeynu'ddin Ebu'l-Fadl el Hafız (ö.806/1403),*Mahecetu'l Gurab ila Mahabbeti'l-Arab*, Daru'l Asime ,ty,yy, S.68 vd.

36 Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr eş-Şâfiî, (ö.911/1505), *el Havi li'l-Feteva fi'l-Fıkhi ve Ulumi't-Tefsir ve'l-Hadis ve'l-Usul ve'n-Nahvi ve'l-İ'rab ve Sairi'l-Funun (Makalet Subuti Enne Abae'n-Nebiy min Ahdi İbrahim ila Zemani Amr Kullehum Muminin bi Yakın)* Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982,II.216-228

37 Buhari, es Sahih(Menakıb 23),IV.166 ; Buhari,et Tarihu'l-Kebir,I.4

بعثت من خير قرون بنى آدم ، قرنا فقرنا ، حتى كنت من القرن الذي كنت منه

38 *Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin Ebu'l-fadail, (ö.458/1066), Delailu'n-Nubuvve, Daru'l-kutubi'l-ilmiiyye, (th.Dr.Abdü'l-mu'ti Kal'aci), Beyrut,I.174 .*
وما افترق الناس فرقتين إلا جعلني الله في خيرهما ، فأخرجت من بين أبوين فلم يصنني شيء من غير الجاهلية ، وخرجت من نكاح ولم أخرج من سفاح ، من لدن آدم حتى انتهيت إلى أبي وأمي ، فأنا خيركم نفسا وخيركم أبا

beni, hep en hayırlı tarafa geçirmiştir.”³⁹

- *el-Adenî Müsned’inde, et-Taberânî el-Evsat’ında, Ebû Nuaym ve İbn Asâkîr (ö.571/1175), Ali (r.a)’den rivâyet ederler. O şöyle demiştir: Peygamber (s.a.v.) buyurdular ki: “Âdem’den ta annem beni doğurunca-ya kadar, hep nikâha dayalı temiz ve meşru alâkalardan çıkarak geldim. Câhiliyyenin o çirkin işlerinden nesebime hiçbir şey bulaşmamıştır.”⁴⁰*

-*İbn Sa’d, Kelbî (ö.204/819), Ebû Salih, İbn Abbas’tan (r.a) “Rasulullah (s.a.v.)’ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmişlerdir:”Arabın en hayırlısı Mudar’dır, Mudar’ın en hayırlısı Abdü-Menâf Oğullarıdır. Bunların en hayırlısı Hâşim Oğullarıdır. Hâşim Oğullarının ise en hayırlısı Abdü’l-Muttalibtir. Âdem’den beri, nesebim ne zaman bir babadan iki evlâda ayrıldıysa, Allah beni, en hayırlı tarafa geçirmiştir”⁴¹*

Bu rivâyetlerin tarikleri ve lafızlarındaki farklılıklar bir tarafa ,hemen hepsinde “cahiliye ahırî” ve ‘şifaha bulaşmamak” ayrı ayrı ifade edildiğinden ,efendimiz (sas)’ın bu ifadeleriyle sadece atalarının zina etmediklerini ifade etmeyi kastedtiği söylenemez. (قَلَمَ يَصْنَعُ شَيْئًا مِنْ عَهْرِ الْجَاهِلِيَّةِ) sözü ile cahiliye ayıplarının en büyüğü olan şirk kasedilse gerekir.⁴² Adem

39 Ebû Nu’aym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, (ö.430/1038), *Hilyetü’l-Evliyâ*, Mısır 1974, II, 39; *a.mlf.*, *Delailü’n-Nubuvve*, yy, ty., I.57 hadis no: 15, bab: Fadiletuhu (s.a.s).

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ ، قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : " لَمْ يَلْتَقِ أَبَوَايَ فِي مَفَاحٍ ، لَمْ يَزَلْ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يُنْقِلْنِي مِنْ أَصْلَابِ طَيِّبَةٍ إِلَى أَرْحَامِ طَاهِرَةٍ ، صَافِيًا ، مُهَيَّبًا ، لَا تَتَشَعَّبُ شُعْبَتَانِ إِلَّا كُنْتُ فِي خَيْرِهِمَا . "

40 Hadis hasendir, bkz. Süyûtî, *el Camiu’s-Sağîr*; yy. ty., II, 3. Ayrıca bk.İbn Seyyidi’n-Nas el Ya’meri el Hafız ,(ö. 734/1334)*Uyunu’l-Eser fi Fununi’l-megazi ve’s-siyer*, Daru İbn Kesir,Beyrut,ty,I.76 ; *İbn Sa’d, Ebû Abdillah b. Muhammed (ö.230/844) et Tabakatu’l-Kubra*, Mektebetu’l-hanci (th.Dr.Ali Muhammed Omer) , Kahire ,2001,I.60,61 vd. ; İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, II.255-256.

41 Krş.İbn Kesir, *es Siretu’n Nebeviyye*, Daru’l-Ma’rife li’t-tibaati ve’n-neşr (th.Mustafa Abdu’l-vahid),Kahire,1971, I.195 vd. Benzer rivayetler için Ayrıca bk. es Süyûtî, *ed Dürü’l-Mensur fi’t-tefsir bi’l-me’sur* ,(Şuara 219 ayetinin Tefsiri), (th.Dr.Abdullah Abdulmuhsin et Türki) Merkez Hicr li’d-durus ve’d-dirasat,Kahire,2003, XI.317 vd ; Makrîzî. Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir (ö. 845/1442), *İmta’u’l-Esma b ima li’n –Nebiyi mine’l-Ahvali ve’l-Emvali ve’l-hafadeti ve’l-Meta’* , (th.Muhammed Abdulhamid en Nemisi), Daru’l-Kutubi’l-ilmiiyye,Beyrut,1999,III.214

42 “Cahiliyyenin bulaşmadığı anne-babalar yoluyla geldim” lafzı için ayrıca. Bk.İbn Ebi Şeybe, *el Musannef*, Hadis No:30957 ; İbn Saîd, *et Tabakat el Kubra* ,I.31

(as)'dan bu yana hep hayırlı zürriyetlerden, sifaha bulaşmamış anne ve babalardan geldim, ifadesine de dikkat edilmelidir. Sifah kelimesinin zina olarak kayıtları Adem (as)'dan Hz. Peygambere kadar olan anne-babalalarının arasında müşrikler olabilmesine mümkün gözüyle bakılması da bir hata olacaktır. Sifahtan tenzih edilen anne-babalar müşrik iseler, bu tenzihin bir manası olmayacaktır. Diğer taraftan zinadan kaçınmak sadece iman sebebiyle ise bir mana ifade eder. Ve "zinadan kaçınmak" tanımlaması, eski şeriatlerdeki en önemli iman alametlerinden birisi olması sebebiyle -hem imanlarına hem de nesep temizliğine işaret etmek için - özellikle seçilmiş olsa gerektir.

Hadisteki "Temiz Nesillerden Geldim" ifadesi, beden temizliği anlamında kullanılmış olamaz. Siyak bu anlamlandırmaya engeldir. "Müşrikler Pistir" (tevbe 28) âyetindeki şirkin (müşriklerin) necaset olarak nitelenmesine bakılırsa temizlik, iman manasında kullanılmaktadır. Yani "Temiz Nesillerden Geldim" ifadesi, efendimizin babalarının iman üzere olduklarına işaret etmek için söylenmiştir.⁴³

5.4- Kur'ân'da 'الأب/el-eb' Kelimesinin Baba, Amca ve Diğer Manalarda Kullanılması :

Kur'ân, araplar, hatta bütün muteber dil uleması, الأب/el-eb kelimesini hakikî manada kullandıklarında bir nükte olmadığı müddetçe ismi zikretmemektedirler.⁴⁴ Kur'ân âyetlerini tetkik ettiğimizde الأب/el-eb kelimesi hakiki manada kullanıldığında kayıtsız olarak kullanıldığını görmekteyiz. Yani Kur'ân'da eb, hakikî manada kullanılmışsa kendisinden sonra sıfat,

43 Tevbe 9/28 âyetinin tefsirinde er Razi'nin tesbitleriyle Krş. er Razi, *Mefatihü'l-gayb*, XIII.40 vd ; Ayrıca bk. Salihi, Muhammed b. Yusuf eş Şami, (ö.942/1536) *Subulu'l-Huda ve'r-Reşad fi Sirati Hayri'l-İbad*, (th. Mustafa Abdulvahid), el Meclisu'A'la li'ş-Şuuni'l-İslamiyye, Kahire, 1997, I.256 vd.

44 *Munâvî*, Zeynüddin Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nûriddin Ali el-Haddâdî, (ö.1031/1622), *et-Tevkîf ala Muhimmati't-Te'arîf*, (nşr. Muhammed Rıdvan), Dârul-Fikri'l-Muasır, Beyrut ty., s. 3, eb-abaa maddesi.

الأب لأب الوالد. والأبوان: الأب والأم والأب والجد أو الأب والعم أو الأب والمعلم. وكذا كل من كان نسب بالإيجاد شيء أو إصلاحه أو ظهوره

atfi beyan veya bedel konumunda isim olmaksızın kullanılmaktadır.⁴⁵

{أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَالِاهُ آبَانَاكَ إِبرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهِهَا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ} ⁴⁶

‘Yakup (a.s) oğullarına benden sonra neye ibadet edeceksiniz diye sorduğunda onlar, Yakup (a.s)’a; senin, babalarının İbrahim ve İsmail ve İshak (a.s)’ın ilahına, tek bir ilah olarak ibadet edeceklerini söylediler’. Bilindiği gibi İshak (a.s) Yakup (a.s)’un babası, İsmail (a.s) amcası,

{وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْآحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ آلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَىٰ أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلِ إِبرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ} ⁴⁷

“Yakup (a.s) oğlu Yusuf (a.s)’a; Rabbin, senden önce “ebeveynin” İbrahim (a.s) ve İshak (a.s)’a nimetini tamamladığı gibi senin üzerine de tamamlayacaktır”. Bilindiği gibi İshak (a.s) Yusuf’un (a.s) dedesi İbrahim (a.s) da babasının dedesidir.

Âyetlerde “ebeveyn” kelimesinden sonra zahir isimlerin gelmesi, kullanımın mecazî olmasından dolayıdır. Eğer isimler zikredilmeseydi “ebeveyn” kelimesinden (Nisa 11, Araf 27, Yusuf 99-100 ve Kehf 80 âyetlerinde olduğu gibi) hakikî mana (öz anne baba) anlaşılacaktı.

{وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِثْلَ أُنْيُكُمْ إِبرَاهِيمَ}

“Babanız İbrahim’in (a.s) dininde size hareketinizi engelleyecek bir sıkıntı kılmamıştır”.⁴⁸

{وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِثْلَ أُنْيُكُمْ إِبرَاهِيمَ}

“Babalarım İbrahim, İshak, Yakup’un (a.s) dinine tabi oldum.”⁴⁹

45 Şa’ravî, Muhammed Mütevellî, (1911-1998), *Tefsiru’ş-Şa’ravî*, I. Baskı, Ahbaru’l-Yevm, Kahire 1991, I, 3733; Ayrıca bk. Şa’ravî, *Kıyasu’l-Enbiyâ*, I. Baskı, Dâru’l-Kuds, Kahire 2006, s. 82 vd.

46 Bakara, 2/133.

47 Yusuf, 12/6

48 Hacc, 22/78.

49 Yusuf, 12/38.

Bu âyette de “âbaa” kelimesi hem mecazî hem hakiki manada kullanılmıştır. Yakup (a.s) Yusuf’un (a.s) babası olduğu için kelime hakiki manada, İshak (a.s)’ın dedesi İbrahim (a.s) da babasının dedesi olduğu için mecazî manada kullanılmıştır.

{أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ الْأَقْدَمُونَ} ⁵¹ {قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ} ⁵⁰

“Musa (a.s), firavun ve beraberindekilere, âlemlerin rabbi olan Allah sizin de rabbiniz, önceki babalarınızın atalarınızın da rabbidir, dedi”⁵²

Bu âyetlerde geçen “âbaa” kelimeleri de ‘ ’el-ekdamun ve ’l-evvelun” kayıtlarıyla geldiği için mecazî manada, (amca dede vs.) kullanılmıştır. Hakikî manada kullanılsaydı her hangi bir nükte olmadığından “el-ekdamun” vs. kayıtlar olmadan kullanılması gerekirdi.

Eb kelimesinin amca manasında kullanılmasıyla alakalı tesbit etmeye çalıştığımız kuralı bozacağı varsayılan bir kullanıma da burada işaret etmek uygun olacaktır. Bir yerde genişçe zikredilen bir konunun başka yerlerde öz bir şekilde gelmesi (*itnab-icaz uslubu*) Kur’ân’ı Kerim’in üslublarından. Aynı konudaki âyetler⁵³ Kur’ân’ın bazısının bazısını tefsir etmesi türündendirler. Bunlarda da “*ebihi*” kelimesinden sonra “*Âzer*” kelimesinin gelmesini şart koşturmak ; Kur’ân’ın *itnab-icaz* uslubu ve bazısının bazısını açıklaması uslubu çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bizim tesbit etmeye çalıştığımız kurala bir mani teşkil etmez.⁵⁴

50 Şuarâ, 26/26

51 Şuarâ, 26/76

52 Şuarâ, 26/26

53 *Tevbe 114, Meryem 42, Enbiya 52, Şuara70, Saffat 85, Zuhruf 26, Mumtehine 4*

54 (أُمَّهَاتٌ) kelimesinde de durum aynıdır. Arap lügati başta olmak üzere bütün lügatlerde olduğu gibi Kur’ân lügatinde de bir nüktenin olmadığı yerlerde hakikî mânâda öz anne mânâsına kullandığında kayıtsız, mecazî manada yani babaanne veya hanımın annesi vs. mânâda kullanıldığında kayıtlı geldiği görülür. {حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ} (Nisâ, 4/23) Bu âyette ve Nahl 16/78, Nur 24/61, Ahzab 33/4, Zümer 39/6, Necm 53/32 âyetlerinde kelime mutlak geldiğinden hakikî mânâda kullanıldığına delil olur. Yani kişiyi doğuran anne murat olunmuştur.

{وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ} (Nisâ, 4/23) kelime bu âyeti kerimede herhangi bir nükte olmadığı halde kayıtlı kullanıldığı için mecazî manada kullanılmıştır. Mücadile 58/2 âyetinde bir nükteden dolayı hakiki manada kullanıldığı

5.5- Kur'ân Lugati İلمي Kuralları : *Ibrahim (a.s)*'ın babası kim probleminin cevabı , Kur'ân âyetlerinin tefsirinde lafzın zahirinin yanı sıra gözetilmesi gerekenler konusuyla yakından alakalıdır.

Bir âyetin tefsirinde itikadi , lugavi ve tarihi sevabit dikkate alınmalıdır.Yine Kur'ân'ın Kur'ân'la , ve Kur'ân'ın Kur'ân Lugati İلمي'nin incelikleri dikkate alınarak manalandırılması zorunludur. Siyak –sibak,,u-mum-husus, icaz-itnab, teradüf- teşabuh gibi lafızların delaletleri ve cümlelerin delaletleriyle alakalı usul değerleri gözetilmeli; birbirleriyle uyum içinde ya da tercih kuralları dikkate alınarak (muraccihatın tertibine uyularak) manalandırılmaya tabi tutulmalıdır. Ki "bi lisanin arabiyyin mubin"⁵⁵ âyetindeki gibi (ilahi iradeye uygun) bir manalandırma yapılmış olsun.

İcaz-itnab, الأَب/el-eb kelimesi ve valid kelimesinin delaletleri arasındaki fark, Kur'ân'daki müteradif kelimelerle alakalı kural bu makalede ilgili yerlerde örnekleriyle kullanılmıştır.

5.6-Tarihi Veriler:⁵⁶ İbrahim (a.s)'ın babasının adının Kur'ân'da Âzer olarak geçerken, tarihi verilerde Tareh olarak geçmesi müşkil bir durumdur. Bazıları bunun farklılığın amca ile baba olmalarından kaynaklandığı varsayımıyla, Âzer'in amca; Tareh'in de baba olduğuna delil olacağını söylemişlerdir. Bu delillendirme kendi içerisinde eksiktir.İsimlerin farklılığı şahısların farklılığına delil olmayabilir. Üstelik Âzer ile Tareh, ikisi de (biri Kur'ân'da diğeri Tevrat'ta) müşrik olarak anılmaktadırlar.

---

halde kayıtlı gelmiştir. Zihar yapanın, hanımını annesi ile karıştırmasından dolayı ona, kınama kastıyla düşünce zâfiyeti olanlara yapılan hitaplara benzer üslupla "senin annen bu değil, seni doğurandır", denilmiştir.

55 Eş Şuara 26/195

56 Bk. İbn Sa'd, *et Tabakatu'l-Kubra*,I.60,61 vd. ; Makrîzî. Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir (ö. 845/1442),*İmta'u'l-Esma b ima li'n –Nebiyi mine'l-Ahvali ve'l-Emvali ve'l-hafadeti ve'l-Meta'* , (th.Muhammed abdulhamid en Nemisi),-Daru'l-Kutubi'l-ilmıyye,Beyrut,1999.,III.214 ; Salihi,*Sebilu'l-Huda ve'r-Reşad fi Sirati Hayri'l-İbad*,I.256 vd. ;İbn Kesir, *es Siretu'n Nebeviyye*, I.195 vd.; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 2/255-256. ; İbn Seyyidi'n-Nas el Ya'meri el Hafız ,(ö. 734/1334)*Uyunu'l-Eser fi Fununi'l-megazi ve's-siyer*,Daru İbn Kesir,Beyrut,ty,I.76 ; Şa'ravî, *Kıyasu'l-Enbiyâ*, I. Baskı, Dâru'l-Kuds, Kahire 2006, s. 82 vd; Mes'udi ,Ebu'l-Hasen b. el-Huseyn, (ö. 345/956)*Murucu'z Zeheb ve Meadinu'l-Cevher*; C. II, Mısır 1948, s.247.

Bu sebeple Tareh'in müşrik olmadığı ya da iman ettiği isbat edilmeden 'Peygamberlerin babaları müşrik olmaz' görüşünün savunucularının bu isim farklılığına dayanarak ; 'Âzer amcasıdır , babası Tareh'dir' , demeleri, (delil olma bağlamında) bir mana ifade etmeyecektir. Zira babası Âzer değil Tareh'tir diyen ehl-i kitab, Tareh'in müşrik olduğunu söylemektedirler. Hatta eğer bir karışıklık yoksa Kur'ân'da Âzer'e nisbet edilen davranışlar, hemen hemen aynıysa Kitab-ı Mukaddes'te Tareh'e nisbet edilmektedir.

Âzer'in Tareh'le aynı kişi olması⁵⁷ (ikisinin de müşrik olmasına nazaran) kabul edilse bile bizim delillendirmemiz açısından bir sorun teşkil etmeyecektir. Âyet'te adı zikredilen Âzer, (ifade ettiğimiz deliller çerçevesinde de ortaya çıktığı gibi), İbrahim (a.s)'ın amcasıdır ,babası değildir. Buna göre ehl-i kitabın dikkatinden kaçan ya da kasıtlı olarak tahrif ettikleri bu vakıayı Kur'ân ı Kerîm tashih etmektedir. Şirke bulaşan, puta tapan babası değil amcasıdır.

Ebû Hureyre (r.a)' ın rivâyet ettiğine göre peygamberimiz, İbrahim (a.s)'ın babasının söylediği en güzel laf "*Rabbin ne güzel Rab'dir ey İbrahim*" sözüdür.⁵⁸ buyurmuşlardır.

Annesinin de ateşe atıldığında benzer sözleri vardır.Ve imanına delil olacak niteliktedir.⁵⁹

İbrahim (a.s)'ın Âzer için istiğfar etmekten men edilmesinden sonra (Valideyye kelimesini kullanarak) anne-babasına dua ve istiğfar etmesinin de bunu isbat ettiği daha önce ifade edilmişti.

Bazı araştırmacıların Tevrat'ta Tareh in hakkında puta taptığına dair

57 RaufEbû Sa'de, el Alemu'l-A'cemi fi'l-Kur'an,22.Madde (Âzer Maddesi) I.260 vd

58 Babası bu sözü İbrahim (a.s) ateşe atılıp da Allahın dilemesiyle ateş onu yakmayınca söylemiştir. Bk.İbn Kesir, *Kasasu'l-Enbiya* I.168 ..

59 Annesinin tavrı da iman sahibi olduğuna delalet etmektedir. İbn Kesirin rivayetine göre "Ey İbrahim Rabbine dua et de ateş beni de yakmasın yanına gelebileyim. demiştir. İbrahim (a.s)' ın duasına icabet edilmiş ateş annesine zarar vermemiş ve onun yanına kadar gelip ona sarılıp öpmüş sonra ateşin içinden çıkmıştır. Bk. İbn Kesir, *Kasasu'l -Enbiya*,I.168 ; İbn Asakir,*Tarihu Dimeşk*, II.145

bir bilgi olmadığı ile alakalı tesbitleri de bu kanaatimizi te'yd edecektir.⁶⁰

Diğer taraftan İbrahim (a.s)'ın babasının Tarih olarak geçmesi Tarihi verilerin Kur'ân'ın tekzip etmesi manasına da gelmez. Özellikle de sadece ehli kitabın nakillerine dayanan tarihi verilerin ihtiyatla karşılanması gerekir. Çünkü, İbrahim (a.s) ile alakalı verdikleri bilgiler arasında çok sayıda hatalı nisbet vardır. Özellikle kitabı mukaddes tarihi olaylar ve şahsiyetler hakkında da hem çelişkilerle dolu hem de yakışsız çok sayıda nisbet içermektedir. ⁶¹*Temiz zürriyetlerden gelen peygamberlerin anne-babalarına da kasıtlı olarak zina, içki içmek, haksız yere adam öldürmek nisbeti yaptıkları gibi, şirk nisbeti yapmaları da ihtimal dışı değildir.*

Kaynaklarda Şuara 26/219 âyeti ve 'ilahi Hikmet' delillerinden bahsedildiği de gözlemlenmektedir. Bu yorumlara da kısaca işaret etmek uygun olacaktır. Âyete "Ve Allah senin ana rahmine düşünceye kadar müminlerin sulbünde halden hale geçişini de görür".⁶² şeklinde mana verilmekte ve peygamberimiz ve İbrahim (a.s)'ın anne-babalarının Müslüman olduklarına delil olarak gösterilmektedir. Bu manalandırmayı da İbn Abbâs (r.a)'dan gelen "Peygamber (s.a.v.) ta anasından doğuncaya kadar, peygamberlerin sulbünden, intikal ede gelmiştir," rivâyetine⁶³ vb.

60 Tevrat şerhlerinde gelen müşrik olduğuyla alakalı bilgiler sonradan ekleme olmalıdır.

Hz. İbrahim'in babasıyla ilgili olarak nasıl bir inanca sahip olduğu, ne işle uğraştığı konusunda Tevrat'ta herhangi bir bilgi yoktur, tesbiti için Bk. Mehmet Vehbi Arvas *Tevratta Kur'ânda Hz. İbrahim*, Yüksek Lisans Tezi, Van, 2009) Ehli Kitap kaynaklarında yapılacak mukayeseli bir araştırma özellikle Terah'ın erkek kardeşleri ile alakalı biyografi bilgileri ve İbrahim peygamberin annesi ile evli olan şahsın isminin geçtiği rivayetler; Terah'ın şirke bulaşıp bulaşmadığı ile ilgili rivayetlerin kritiği, konuya tarihsel yönünden önemli katkı sağlayacaktır.

61 Örneğin İbn Kesir ehli kitabın, Sare validemiz hakkında; o İbrahim (a.s)'ın baba bir ayrı anneden olan kız kardeşiydi ,nisbetine dikkat çekmiştir. Bk. İbn Kesir, *Kasasu'l -Enbiya* I.174,175, vd. İbn Hazm, Yahudilerin Tevrat'taki peygamberlere yaptıkları hatalı nisbetler üzerine müstakil olarak yazdığı eserinde Tevrat'ı oluşturan nakilleri inceleyip tarihi olaylar hakkında ve peygamberler hakkındaki hatalı ve imanla bağdaşmayacak nisbetlerine çok sayıda örnek verir. İbrahim (a.s)' a yapılan bu türden nisbetler hakkında örnek olarak bk. İbn Hazm, *Tevratu'l-Yehud*, (Abdulvehhâb Tavile), Daru'l Kalem, Dimeşk, 2004, s.233-237, 356-364, 391, 410-415, 416,

62 Şuarâ, 26/219.

63 Krş. Heysemi, *Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân (ö.807/1405)*

dayandırmaktadırlar.⁶⁴ Kanaatimizce, siyak ve sibaka uymayan, sebeb-i nüzulle bağdaşmayan, ibarenin desteklemediği zorlama bir yorumdur. Âyetin tefsiri; “*Ve namazda sana tabi olanlarla kıyamdan secdeye halden hale geçişini de teftiş amacıyla geceleyin namaz kılan ashabının aralarında dolaşmanı da görür.*”⁶⁵ şeklinde olmalıdır.

‘Peygamberlerin babalarının mü’min olmaları ilahi hikmete daha uygundur’ delili, şii kökenli bir delildir. Herhangi bir peygamberin özellikle de ulu’l-azm ‘bir peygamberin babasının kafir olmaması hikmetin gereğidir’ kanaati, salt akli bir nazariye olan ‘Şii İmamet Nazariyesi’ nin konumuza uygulanmasıyla ortaya çıkarılmış bir delil olduğundan, bizim çalışmamızda yer verilmemiştir.

6- Sonuç:

“*Âzer, Hz İbrahim’in babasının ismidir*” diyenlerin Kur’ân ve sünnetten deliller gösterdikleri bir vakıadır. Fakat delillendirmelerinde Kur’ân’daki peygamberlerin temiz zürriyetlerden geldiğini ifade eden âyetin gereğine uygun olarak bir tefsir aramadıkları anlaşılmaktadır. Bu önemli konuda nassın zahirine sarılıp ,fikhına dikkat etmemişler; konuyu tahkiksiz bırakmışlardır.

Kur’ân’daki ilgili âyetleri inceledik. الأب/el-eb kelimesi yalın olarak kullanıldığında hakiki baba,yanı sıra isim zikredildiğinde amca,dede vs. aile kökleri üyeleri hakkında mecaz olarak kullanılmaktadır neticesine ulaştık.Bunun delili olabilecek âyetleri delil olma açılarıyla birlikte ifade ettik.

Mecmeau’z Zevaid ve Menbau’l-Fevaid, (th.Huseyn Selim Esed ed Darani) Daru’l-Me’mun li’t-Turas,Dimeşk,ty, VII.86 (Hadis No:11247,13819) de bu rivayeti et Tabarani ve el Bezzar ‘ın naklettiklerini ve senedindeki ravilerin biri dışında Buharinin ricali olduğunu onun da sika olduğunu ifade eder. Ayrıca bk. İbn Kesir, *el Bidaye ve’n-Nihaye*,I.191-II.314,*Tefsiru’l-Kur’an’i’l-Azim*,III.365; عن ابن عباس : وتقلبك في الساجدين ، قال : من صلب نبي إلى نبي حتى صرت نبياً

64 Örnek olarak bk.Ebû Hayyân ,*el Bahru’l-Muhit*,VII.47 vd.

65 Şuarâ, 26/219.

Bu netice çerçevesinde **الأب/el-eb** kelimesinin kullanımlarıyla alakalı bir kural koymaya gayret ettik. **الأب/el-eb** kelimesinin Arapça'da ve Kur'ân Lugatında amca manasında da kullanıldığını yerinde isbat ettik.

“**الأب/el-eb** kelimesi eğer hakikî manada kullanıldıysa , bir nükte olmadığı müddetçe isim zikredilmediği ; İsim zikrolunduysa bunun mecâzî kullanımın delillerinden olduğu”tesbitini yaptık. Bu tesbitin bir ‘Kur'ân luğati İlmi Kuralı’ olarak kabul edilmesini önerdik.

Araştırmamız sonucunda ulaştığımız neticelere göre;“...İbrahim (as)'ın babası Âzer...”,şeklindeki âyeti kerime ,(-peygamberlerin Allah tarafından seçilmiş ve hidâyet üzere tutulmuş babaların ve annelerin zürriyetlerinden gelmiştir,manasına gelen âyet, -ve temiz nesillerden intikal ettirildim manasındaki hadisler -ve el-eb kelimesinin Arap dilinde ve Kur'ân Luğatında peşi sıra isim zikredildiğinde amca manasında kullanıldığı tespitlerimiz de dikkate alınarak),“İbrahim (as)'ın amcası Âzer”şeklinde manalandırılmalıdır.

Kaynakça

-Kur'ân-ı Kerîm.

-Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercümelere*, Akid yay., Ankara 1989.

-Akgül, Muhittin, *Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber*, Işık yay., İstanbul 1999.

-Ali Özek ve Arkadaşları, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Meâli*, Medine 1982.

-Âlûsî, Ebü'l-Fadl Şihâbüddin Seyyid Mahmûd, (ö.1270/1854), *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1978. ve (1997)

-Ateş, Süleyman, *İslâm'a İtirazlar ve Kur'ân-ı Kerîm'den Cevaplar*, Kevser Yay., Ankara ty..

-Aydın, Muhammed, *el-Esmâu'l-Hüsna ve Münâsebetüha li'l-Âyâti'l-letî Hutimet bi'hâ*, Basılmamış Y.L.T, Mekke 1989.

- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, (ö.458/1066), *Sünen-i Beyhakî'l-Kübrâ*, Mektebetü Dari'l Baz, Mekke 1994.
- a.mlf., *Delailu'n-Nubuvve*, Dâru'l-kutubi'l-ilmiiye, (th.Dr.Abdü'l-mu'ti Kal'aci), Beyrut, I.174
- Bilmen, Ömer Nasuhi, (1883-1971), *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi Ve Tefsiri*, Bilmen Yay., İstanbul 1965.
- Bucaille, Maurice, (1920-1998), *Kitab-ı Mukaddes, Kur'an ve Bilim*, (çev. Suat Yıldırım), T.Ö.V. Yay., İzmir 1981.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, (ö.256/870), *Sahihu'l Buhârî* (th. Mustafa el-Boğa) Dâru İbn Kesîr, Beyrût 1987.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd, (ö.400/1009'dan önce), *es-Sıhâh*, (thk. Ahmed Abdülğafûr), Kuveyt 1982.ve ,(Nşr.Ahmed Abdurraûf Attar) Dâru'l-İlm Li'l-Melayin, Beyrut, 1979
- Dârekutnî, el-Hafız Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed , (ö.385/995), *Kitabu't-Tetebbu*, (nşr. Ebû Abdurrahman el-Vadi), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiiye, Beyrut 1985.
- Ebû Hayyan, el-Endelüsî, (ö.745/1344), *el-Bahru'l-Muhit*, (th. Adil Ahmed), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiiye, Beyrut 1993.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, (ö.430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ*, Mısır 1974.
- a.mlf., *Delailu'n-Nubuvve*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1986.
- Elmalılı Hamdi Yazır (1878-1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neş. İstanbul 1979.
- Heysemi, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân(ö.807/1405) *Mecmeau'z Zevaid ve Menbau'l-Fevaid*, (th.Huseyn Selim Esed ed Darani) Dâru'l-Me'mun li't-Turas, Dimeşk, ty,
- İbn Asakir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasen (h.499-571/m.1105-1175) *Tarihu Dimaşk*, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1415,
- İbnu'l-Esir, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed (ö. 630/1233) *el Kamil fi't- Tarih*, Dâru'l-kutubi'l-ilmiiye, Beyrut, 1987
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhâlık b. Gâlib el-Endülüsî, (ö.541/1147),

- el-Muharrerü'l-Veciz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, (th. Abdusselam Abdüşşafi), Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1977.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahmân el-Bağdâdî, *Zâdü'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*, III. Baskı, Beyrut 1404h.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-'Aşr* (th. Ali es-Sabbağ), yy. ty..
- İbn Fâris, Ebü'l Hüseyin Ahmed, (ö.395/1004), *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüğâ*, (nşr. Abdüsselâm Muhammed Harun), Dâru'l-Cil, Beyrut 1994.
- İbn Hacer el-Askalani, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, (ö.852/1449), *Fethu'l-Bari bi Şerh Sahihi'l-Buhârî*, yy. ty..
- İbn Haldun, *et Tarih*, (th.Allah el Fasi) Matbaatu'n Nahda, Kahire,1936,
-İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ 'İmâdüddîn İsmail b. Ömer, (ö.774/1373), *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, (th. Tâhâ Abdurraûf Sa'd), I. Baskı, Mısır ty..
- a.mlf., *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabi, yy. ty..
- a.mlf., *es Siretu'n Nebeviyye*,Dâru'l-Ma'rife li't-tibaati ve'n-neşr (th.Mustafa Abdu'l-vahid), Kahire,1971, I.195 vd.;
- a.mlf., *Tuhfetu'n-Nubela min Kısasi'l-Enbiya*, Mektebetu's-Sahabe, Kahire, 1998
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemaleddin Muhammed, (ö.711/1311), *Lisânü'l-'Arab*, I. Baskı, Dâru's-Sader, Beyrut 1990/1414h..
- İbn Makula, Ali b.Hibetullah el Hafız , (ö.475/1082) *el İkmal fi Raf'i'l-İrtiyab ani'l-mu'telefi ve'l-Muhtelef fi'l-esmai ve'l-kuna ve'l-ensab*,Dâru'l-Kitabi'l-İslâmi, Kahire, 1993
- el Iraki, Zeynu'ddin Ebu'l-Fadl el Hafız(ö.806/1403), *Maheccetu'l-Gurab ila Mahabbeti'l-Arab* , Dâru'l Asime,ty,yy,
- Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr, (ö.671/1273), *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, (th. Ahmed Abdülalim Berduni), II. Baskı, Kahire ty..
- Makrîzî. Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir (ö. 845/1442), *İmta'u'l-Esma b ima li'n -Nebiyi mine'l-Ahvali ve'l-Emvali ve'l-hafadeti ve'l-Meta'*, (th.Muhammed abdulhamid en Nemisi), Dâru'l-Kutubi'l-ilmiiye,Beyrut,1999.

- Mes'udi, Ebu'l-Hasen b. el-Huseyn, (ö. 345/956) *Murucu'z Zeheb ve Meadinu'l-Cevher*, Mısır, 1948,
- Mehmet Vehbi Arvas, *Tevrat'ta ve Kur'an'da Hz.İbrahim*, Yüksek Lisans Tezi, Van, 2009.
- Muhammed Fuad Abdalbaki, (1882-1967), *el-Mu'cemü'l-Mufehres li'Elfazı'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru'l-Hadis, Kahire 2001.
- Munâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî, (ö.1031/1622), *et-Tevkîf ala Muhimmat et-Tearif*, (nşr. Muhammed Rıdvan), Dâru'l-Fikr el-Muasır, Beyrut ty..
- Rauf Ebû Sa'de, *el Alemu'l-A'cemi fi'l-Kur'an*, Dâru'l-hilal,İskenderiyye,1991
- Râzî, Fahrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b.Ömer, (ö.606/1210), *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb)*, (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1934-62.
- Rummani, Ali b.İsa Ebu'l-Hasen, (ö.384/994) *el Elfazı'l-Müteradife el Muterakibetu'l-Ma'na*, Dâru'l-Vefa li't-Tıbaati ve'n-Neşr, İskenderiyye, 1987.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh b. Muhammed (ö.230/844) *et Tabakatu'l-Kubra*, Mektebetu'l-hanci (th.Dr.Ali Muhammed Omer) , Kahire ,2001
- Sa'lebi, Ahmed b.Muhammed,Kasasu'l-Enbiya (el Arais). Kitabu Araisı'l-mecalis fî Kısası'l-enbiya, Beyrut,2004.
- Salihi, Muhammed b.Yusuf eş Şami,(ö.942/1536) *Subulu'l-Huda ve'r-Reşad fi Sirati Hayri'l-İbad*,(th.Mustafa Abdulvahid), el Meclisu'A'la li's-Şuuni'l-İslâmiyye, Kahire,1997
- İbn Seyyidi'n-Nas el Ya'meri el Hafız, (ö. 734/1334)*Uyunu'l-Eser fi Fununi'l-megazi ve's-siyer*,Dâru İbn Kesir, Beyrut,ty,I.76
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr eş-Şâfiî, (ö.911/1505), *el Camiu's-Sağîr*, yy. ty.
- a.mlf.,*ed Dürü'l-Mensur fi't-tefsir bi'l-Me'sur* (th.Dr.Abdullah Abdulmuhsin et Türki) Merkez Hicr li'd-durus ve'd-dirasat,Kahire,2003,
- a.mlf., *el Havi li'l-Feteva fi'l-Fıkhî ve Ulumi't-Tefsîe ve'l-Hadis ve'l-Usul ve'n-Nahvi ve'l-İ'rab ve Sairi'l-Funun (Makalet Subuti Enne Abae'n-Nebiy min Ahdi İbrahim ila Zemani Amr Kullehum Muminin bi Yakîn)* Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye,Beyrut,1982.

- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali, (ö.1250/1834), *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye*, (nşr. Abdurrahman Umeyra), Dâru'l-Ma'rif, Beyrut 1997.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî, (1911-1998), *Tefsiru's-Şa'râvî*, I. Baskı, Ahbaru'l-Yevm, Kahire 1991.
- a.mlf., Kısasu'l-Enbiya, I. Baksı, Dâru'l-Kuds, Kahire 2006.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (ö.310/922), *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1995.
- a.mlf., Tarihu'r-rusul ve'l-muluk, Dâru'l-maarif, Kahire, ty
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, (ö.538/1143), *Esâsü'l-Belâğâ*, (th. Mezîd Naîm ve Şevkî el-Me'arrî), I. Baskı, Beyrut 1998.
- a.mlf., *el-Keşşaf*, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad 1998,

Tezler

- Abdulhamid Cude es-Sahhar, *İbrahim Ebu'l-Enbiyâ* ,
- Abdullah b. Ali Muhammed Ebû Seyf, *el-Halîl Aleyhisselâm fi'l-Kitabi ve's-Sünne*, Master tezi .
- Ateş, Abdurrahman, “*Hz. İbrahim'e İsnat Edilen Üç Yalan*” (K. Kerîm ve Kitab-ı Mukaddes Bağlamında Eleştirel Bir Bakış), EKEV Akademi Dergisi, İstanbul, 2004.
- Algül, Hüseyin, “*Hz. İbrahim-Hz. Muhammed ilişkisi*”, I. Hz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri, Şanlıurfa, 1997.
- Cemal Abdulhadi Muhammed Mesud – Vefa Muhammed Rifat Cumua, *Zürriyyetü İbrahim Aleyhisselâm ve'l-Mescidü'l-Aksâ*, el-Vefa li't-Tıbaa ve'n-Neşr, Mansura, 1992.
- Cerrahoğlu, İsmail, “*K Kerîm ve Hanifler*”, AÜĞFD, Ankara, 1963.
- Çelik, M. Mübarek, *Hz. İbrahim'in Tevhit Mücadelesindeki Yeri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1999.
- Çığ, Muazzez İlmiye, *İbrahim Peygamber, Sümer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

- Hişam Fehmi el-Arif, *Sıratü İbrahimü'l-Halîl Aleyhissalâtu ve's-Selâm fi'l-Kur'âni'l-Mecîd ve'l-Ehâdîsi's-Sahîha* .
- İshak Muhammed Hamdan, *Kıssatü İbrahim fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Urdun Univ.1992 ,Yüksek lisans.
- İyibildiren, Ahmet, *Kur'an'da Hz. İbrahim (a.s.)* (Danışman: Abdülbaki Turan) Selçuk U. Sosyal Bil. Enstitüsü, Doktora .
- M. Salih Oğun, *Kur'an'da Hz. Nuh ve Hz. İbrahim Kıssaları* (Danışman: Orhan Karmış) Selçuk U. Sosyal Bil. Enstitüsü, Yüksek Lisans .
- M. Fatih Solak, (Danışman: İdris Şengül) *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim*, Ankara Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü,2000, Yüksek Lisans
- Mehmet Mubarek Celik, *Hız. İbrahim'in Tevhid Mücadelesindeki Yeri* (Danışman: Muhsin Demirci) M. U. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans, 1999.
- Şaban Kuzgun, , *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanıflık* (Danışman: Muhsin Demirci) M. U. Sosyal Bilimler Enstitüsü ,Doktora, 1999.
- Tihami Abdulî, en-Nebîyyü İbrahim fi's-Sekâfeti'l-Arabîyyeti'l-İslâmîyye (Şam, 2001),
- Thomas, David, *"Kur'an'da ve İslâm Geleneğinde Hz. İbrahim Tasviri"*, *Hız.İbrahim'in İzinde*, (Ed: Mehmet S. Aydın), Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları,İstanbul, 2001.

Makaleler

- Algül, Hüseyin, *Hız. İbrahim ile Hz. Muhammed Arasındaki Derunî Bağ*, Diyanet İlmî Dergi, 1998, cilt: XXXIV, sayı: 1, s. 41-50.
- Ateş, Abdurrahman, *Hız. İbrahim'e İsnat Edilen "Üç Yalan" (Kur'an ve Kitab-ı Mukaddes Bağlamında Eleştirel Bir Yaklaşım)*, EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -, 2004, cilt: VIII, sayı: 18, s. 75-88
- Ateş, Ali Osman ,*Hız. İbrâhim İle İlgili Bazı Rivâyetlerin Değerlendirilmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1994, sayı: 8, s. 207-228
- Athamina, Khalil, *İslâm Bakış Açısından Hz. İbrahim: İslâm Öncesi Arabistan'da Monoteizmin Gelişimi Üzerine Düşünceler*, çeviren: Ali Osman Kurt,

- Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006, cilt: XLVII, sayı: 1, s. 197-217
- Ay, Eyyüp, *Hz. İbrahim Kıssasına Arkeolojik Bir Projeksiyon, Kur'an Kıssalarının Anlam ve Değeri* (IV. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu), 17-18 Ocak 1998, 1998, s. 185-195
- Bakkal, Ali, *Hz. İbrahim ve Hac*, Editör: Ali Bakkal, *Hz. İbrahim* [1. Hz. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, Şanlıurfa, 2007, s. 123-148
- Baktır, Mustafa, *Kur'an'da Tanıtılan Model Şahsiyet, Hz. İbrahim*, EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -, 2003, cilt: VII, sayı: 14, s. 43-58
- Canan, İbrahim, *Hz. İbrahim'den Kur'anî Mesajlar*, Editör: Ali Bakkal, *Hz. İbrahim* [1. Hz. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, Şanlıurfa, 2007, s. 89-100
- Dartma, Bahattin, *Dini ve Tarihi Metinler Bağlamında Hz. İbrahim'in Tarihen Varlığı ve Gerçek Babasının Kimliği Üzerine Bir İnceleme*, Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi, 2010, sayı: 9-10, s. 5-15
- Demircan, Adnan, *Hz. İbrahim'in Doğum Yeriyle İlgili Farklı Bir Yaklaşım*, Editör: Ali Bakkal, *Hz. İbrahim* [1. Hz. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, Şanlıurfa, 2007, s. 45-47.
- Esen, Muammer, *Hz. İbrahim'in İmanı ve Tevhid Mücadelesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, cilt: LII, sayı: 2, s. 111-128.
- Gömbeyaz, Kadir, *Vani Mehmed Efendi'nin Hz. İbrahim'in Babası ve Ebeveyn-i Resul Hakkındaki Görüşleri*, Ulusal Vani Mehmed Efendi Sempozyumu, 07-08 Kasım 2009, Kestel-Bursa -Bildiriler-, 2011, s. 205-232
- Harman, Ö. Faruk, *Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta Hz. İbrahim*, Editör: Ali Bakkal, *Hz. İbrahim* [1. Hz. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, Şanlıurfa, 2007, s. 51-58
- Harman, Ömer Faruk, *"İbrahim" md. DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2000
- Harman, Ömer Faruk, *Hz. İbrahim, Hz. İsmail ve Kurban*, Editör: Ali Bakkal, *Hz. İbrahim* [1. Hz. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, Şanlıurfa, 2007, s. 149-158
- Kuzgun, Şaban, *Hz. İbrahim'in Doğum Yeri*, Editör: Ali Bakkal, *Hz. İbrahim* [1. Hz. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, Şanlıurfa, 2007, s. 35-44

- Meral, Yasin, *Ortak Atamız İbrahim'in Aydınlığında...*, Milet ve Nihal: inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi, 2004, cilt: I, sayı: 2, s. 223-228
- Mirza, Younus, *Bir İkon Kırıcı Olarak Hz. İbrahim: Kur'an Tefsirleriyle Putların Tahribinin Anlaşılması*, çeviren: Mustafa Kurul, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006/2, sayı: 17, s. 173-198
- Oymak, Mehmet, *Hz. İbrahim'in Doğum Yeri Olarak Urfa*, Editör: Ali Bakkal, Hz. İbrahim [1. Hz. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, Şanlıurfa, 2007, s. 48-50
- Pak, Zekeriya, *Hz. İbrahim Yıldız, Ay ve Güneşi Rab Edindi mi? (En'am 74-83'teki İbrahim Kıssasına Tarihi Gerçeklik Açısından Bir Bakış)*, EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -, 2003, cilt: VII, sayı: 14, s. 59-74.
- Polat, Fethi Ahmet, *Seçkin Bir Soy İddiasının Kur'an Açısından Değeri (Hz. İbrahim Örneği)*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2005, sayı: 19, s. 93-152
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, *İbrahim Dinine Güncel Yaklaşım*, II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri: (23-27 Kasım 1998), 2003, cilt: II, s. 137-142
- Sönmez, Vecihi, *Hz. İbrahim'in Tabii Olduğu Hak Din ve Tevhidi İspat Metodu*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010, cilt: XII, sayı: 1, s. 147-181
- Tabbara, Afif Abdu'l-Fettah, *Hz. İbrahim (A.S.)*, çeviren: Mehmet Aydın, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1981, cilt: XXIV, s. 547-582
- Uzun, Mustafa, *İslâmî Türk Edebiyatında Hz. İbrahim*, Editör: Ali Bakkal, Hz. İbrahim [1. Hz. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, Şanlıurfa, 2007, s. 203-212
- Yitik, Ali İhsan, *Paylaşılamayan Ata: Hz. İbrahim, Bütün Yönleriyle Yahudilik*, 18-19 Şubat 2012 (Uluslararası Sempozyum) Dinler Tarihi Araştırmaları _ VIII, 2012, s. 541-550
- Yolcu, Mehmet, *Hz. İbrahim'in "Kelimeler" ile Sınanması ve Abdullah b. Abbas'ın Yorumu*, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, 2011, cilt: III, sayı: 6, s. 53-74